

NÉMETH G. BÉLA: KÉRDÉSEK ÉS KÉTSÉGEK

Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó, 1995. 252 [2] 1.

E válogatás megjelentetését a szerző hetvenedik születésnapjának évére időzítette a kiadó. Régóta köztudomású, hogy Németh G. Béla iskolateremtő egyéniség szaktudományában; a legutóbbi évtizedben vált végleg bizonyossá, hogy gondolatai az értelmiség szélesebb rétegeiben is továbbgyűrűznek. A pályája alakulására szükségképpen ható korviszonyok magyarázzák, hogy a kezdetektől mind ez ideig polemikus és korrekciós szándék (néha indulat) vezérli az irodalom megértését szerinte veszélyeztető tendenciákkal szemben. Indulásakor a dogmatikus marxizmussal fordul szembe, Révai, Lukács és tanítványaik „fővonalas, mellékvonalas” „vicinális” esztétikája (28.) ellen harcol. Küzdelme mára utóvédharccá csitult, mint ahogy a „populisták” és „széplelkek” szemléletének bírálatában is már visszaszorított attitűdök és becsvágyak föltámadásától való aggodalom sejthető. Hogy makacssága mögött időszerű fejleményekhez való hozzászólás igénye is működik, arra jó példa, hogy Babits kapcsán szükségesnek tartja elhatárolni magát „a tudósabbak szárnyas elmével” megalkotott divatos új terminológiájától, és a maga „szerény gyalogeszére” hivatkozva (85.) mesterkéletlenebbet javasol helyette. E kötet tanulmányainak írója nemcsak a régi, hanem az új dogmák körén is kívül áll. Szituációját az az idézet érzékeltetheti hasonlatszerűen, amelyet a *Halálfiú* végén mond Babits az alterego-hős Imrussal kapcsolatban: „egy lassan kifejlett furcsa világnézeti harc csataterén érezte magát, mely oly problémák fölött folyt, amiket ő már

rég elintézettnek hitt” (97.). Saját értekező nyelvére így fordítja le ezt a megvilágosító passzust: „Babits úgy látta, aki az emberi (s benne a nemzeti) kultúra, művészet, művelődés nagy alkotásainak és történetének személyes élményén és értésén át megérett és eljutott a lelki, a szellemi, az erkölcsi individualizációhoz, azaz az igazán szabad és teljes ember megközelítő ideáljához, az leveti az öröklött csoport, osztály- nemzeti örökségek pusztán ösztöni és érzelmi kötöttségeit. Hogy aztán így szabad és iskolázott, érett és független értelemmel, ízléssel, ítélettel forduljon vissza hozzájuk s válassza s vállalja belőlük azt, amit az emberi kultúra igazi alkotásainak s történetének fényében választani s vállalni érdemes.” (97.)

Az *individualizáció* fogalma Arany örökségéből való, és arra céloz, hogy a hagyományt földolgozó szellemi ember végső soron önmagából merít és terem, az egyeddé válás, egyedi érték, egyedi érvény határozza meg döntéseit. Németh G. Béla ennek az antropológiai gondolatnak korszerű újra-fogalmazását és művekben (kivált az *Esti Kornél*ban) való megtestesítését helyezi Kosztolányi-képe tengelyébe (124. skk.), Max Schelernek az emberlét szerkezetéről szóló alapművére is hivatkozva. Az „egyes” igazságának méltánylását jelenti ez mindenfajta intoleranciával, de különösen „a konkrét célkitűzésű, a történelemformáló tudatú, a dinamikus kollektivitású felfogásoknak, törekvéseknek, mozgalmaknak” (125.) a 20. században látványosan zsarnoksággá torzult változataival szemben. A gondolkodva élt élet meg-

szenvedett személyes igazságai iránt kelt fogékonyságot Németh G. Béla legjobb írásában; „emberi dokumentumként” mostani válogatása olyan bölcs igénybejelentésként hat, hogy az egyérnek, aki megszolgált ezt, fogadtassék el a joga „minden tulajdonsága minden fajta társítású megélésére”, ahogyan a személyes indítékú Kosztolányi-elemzések egyikében írja (*Az önhitt ismeret ellenében*, 24. skk.).

Módszertan dolgában Németh G. Béla a tárgyhoz rugalmasan alkalmazkodó, eszközeit a konkrét célkitűzés szerint megválasztó sokoldalúságra ad példát. Nem kötelezi el magát egyetlen történeti vagy elméleti irányzat, iskola mellett, nem is rekeszt ki semmilyen hasznosan alkalmazható szempontot, eljárást. Ez az általánosságnak látszó jellemzés valójában a kötet olyan lényeges sajátosságára utal, amely kedvezően megkülönbözteti a hasonló típusú tanulmánygyűjtemények többségétől. Változatosak a műfajai: irodalomtörténeti arckép, műelemzés, recepciótörténet; egy-egy pályaszakasz, irányzat, folyóirat bemutatása. Fogékony a társtudományok kérdésfeltevése és problematikája iránt, az interpretáció művészetében nemcsak eszmétörténeti és nyelvi, nyelvlélektani megfontolásoknak szentel megkülönböztetett figyelmet, hanem szociológiai szempontoknak, az életrajz és a mű összefüggéseinek, személyiségpszichológiai megfigyeléseknek is. Elemzéseiben hol a világgépről, hol a műfajról, hol a stílusról értekezik alaposabban, de rendre érzékeltetve a kiemelt résznek a csak utalásszerűen jelzett egészszel való kapcsolatát. Nem akar mindig mindent elmondani, amit tud. Mindez remélhetőleg arra bátorítja az eligazításra szoruló fiatal tanulmányíró nemzedékeket, hogy a földolgozandó „anyag” milyenségéből induljanak ki, a maga életteli gazdagságában vizsgálják a szerző, a mű és a befogadó kapcsolatát,

ne hagyatkozzanak egyedül készen átvett elméleti és metodikai ismereteikre.

A válogatás a 19. és 20. század magyar irodalomtörténete köréből tartalmaz régebbi és újabb tanulmányokat. A tárgyalt (élet)művek időrendjében Kölcseyé az első, Simon Istváné az utolsó. Az őket összekötő ívnek ezúttal a múlt századi érdekű szakasza a rövidebb (a levelező Eötvös Józseféről, az Arany-kép „főbb állomásairól”, Asbóth Jánosról és Herczeg Ferenc *Emlékezéseiről* szóló értekezések alkotják), a Nyugattal kezdődő folyamatok és jelenségek ábrázolása a hosszabb (a főszereplők Babits, Móricz, Kosztolányi, Kassák, Radnóti, Márai), szóba kerül még Sík Sándor *Esztétikája*, *Szimbólum és szimbolizmus* kérdésköre, valamint egy-egy folyóirat-történeti fejezet a Nyugat utolsó éveiről és a Magyar Csillagról. Az összeállításon semmiféle „teljességet” nem kérhetünk számon; praktikus, terjedelmi megfontolásokból nemcsak a 19. század Németh G. Béla által megalkotott panorámája csökkent néhány utalásra, hanem 20. századi tanulmányainak nem kis hányadát is mellőzte (például az Adyról, Szabó Lőrincről, József Attiláról, Pilinszkyről szólókat, csak a legfontosabb, a koncepció alapjait érintő témák némelyikét említve).

A kötet címe és a vezéreszmét kiemelő tematikai góccok arra vallanak, hogy a szerző a világirodalommal szembesített magyar irodalom egyik tartós jellegzetességével, alkati minőségével akar számot vetni. Babits *Magyar irodalom* című, 1913-ból való esszéjéből nagy nyomatékkal eleveníti föl az akarva-akaratlanul számonkérő hangsúlyú látletet: „Hiányzik [...] az átélt gondolatok amaz érzelmi műveltsége, amely a Nyugat népei nagy íróinál megvan”; „az a kérdő és kételkedő jelleg, amely az európai irodalmat karakterizálja s gyakran 'unalmassá' teszi, jórészt hiányzik a magyar irodalomból”. (79.)

Németh G. Béla nem passzív és elfogadó egyetértéssel, nem irodalmunkat le kicsinylő rezignációval kapcsolódik Babits diagnózisához. Inkább, paradox módon, egyetértve vitatkozik vele. Egyetért abban, hogy hatalmi, ideológiai, népszerűségi stb. okokból gyakran, sokáig, máig is háttérbe szorult a magyar kultúra történetében a külsődleges realizmussal és a nemzeti, szociális, pragmatikus irányzatossággal szemben az egyetemes emberi létkérdésekre, a bölcséleti, lélektani, esztétikai szférákra nyitott érdeklődés, „a gondolati erőfeszítésre való készség” (79.). Irodalomtörténészként, pedagógusként mégis arra összpontosítja erejét, hogy folyamatot alkotó, kapcsolatrendszerbe illeszthető olyan alkotók és művek jelentőségét tudatosítsa, akik vagy amelyek csökkentik, viszonylagossá teszik Babits kritikájának érvényességét. Kölcseyben és Eötvösben, Aranyban, Asbóth János fénykorában olyan gondolkodástörténeti tradíció különböző fokokon megjelenő képviselőit látja, amelynek kérdései és válaszai korunkban is időszerűnek bizonyulhatnak, akkor is, ha a tisztán látók szellemi útja melankolikus mérlegvonáshoz, „a sztoicizmus választásához” (38.) vezetett.

A gondolkodás, a művelődés történetét folytonosság és újatkezdés dialektikus kölcsönösségében vizsgáló Németh G. Béla a 20. század eleje vezető európai értelmiségében elbizonytalanodást, értékválságot konstataál; „a pozitívizmus ismeret- és jövőbizonyosságának, ember- és világalakító vakhitének szétomlása után, majd a helyébe lépő Nietzsche-féle erő- és egyéniségkultusz halványultán” (63.) új bölcséleti és lélektani kérdések kerülnek előtérbe; ezt a korszakot „az újra fölerősödött agnoszticizmus korának” nevezi (uo.). A modern agnoszticizmus fő forrásait a kanti kritizmusban és a német romantika költészetes filozófiájában jelö-

li meg (129.). Az irányzat jelentőségét a Nyugat első nemzedékének eszmélkedésében gondosan elemzi Babits és Kosztolányi konkrét történeti példáján, de általánosabb, tipológiai értelemben is használja a fogalmat, mint a „világ- és nemzetboldogító ideológiák” (129.) ellentétét. Részben e bölcsélettörténeti szempont következetes érvényesítésének köszönhetjük a kötet legszebb oldalait, a *Cigánydal*, a *Halálfiat*, illetőleg az *Esti Kornél*, az *Ének a semmiről* szerzőjéről szóló példa értékű fejezeteket. Ugyanez a következetesség a visszajáról mutatkozik meg Móricz olyan értékelésében, hogy még remekműveit is (legalább a késeieket) a műveltség: „a pozitivista biofizikai jellegű szociológiai-politikai felfogása” ellenére alkotta meg (116.). Amit Németh László mond Móricz legjobb kvalitásait összefoglalva („fizikumnak és időnek... nagy epikai szövetsége”, „Nyelvi, néprajzi, történeti, emberi adatok” – *Két nemzedék*, (1970. 710.), az esszéisztikus, aforisztikus formában meggyőzően köti össze Toldi írójával a *Rózsa Sándor* eposzának megköltőjét. Ezeket a műveket sem főleg az individualizáció fogalmának fénykörében értelmezni.

Az eszményi befogadónak a nagy alkotókhoz való kongeniális kapcsolódását példázza a két Kassák-tanulmány, nem a koncepció fölfedezésszerűségében, hanem a nyelvi, stilisztikai elemzés rugalmasságában. Az új stílust teremtő nyelvi energiákról (Kassák expresszionizmusáról) Németh G. Bélának épp úgy van tudományok közötti fogékonyságot jelző új észrevétele, mint a kései Nyugat-nemzedékek stílustörekvéseivel párhuzamba hozható klasszicizáló periódusról. A Tóth Árpád- és a Radnóti-megemlékezés leginkább azt a tanulságot eleveníti föl, hogy nagyon jelentékeny életművek is különböző értékminőségeket létrehozó korszakokból állnak, és az utókor válogató érdeklődésének abból a stádiumából ér-